

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

AZƏRBAYCAN BƏSTƏKARLARININ MUSIQİLİ SƏHNƏ ƏSƏRLƏRİ MƏKTƏBLİLƏRİN ESTETİK MƏDƏNİYYƏTİNİN FORMALAŞMASININ MÜHÜM VASİTƏSİ KİMİ

İxtisas: 5801. 01 – Təlim və tərbiyənin nəzəriyyəsi
və metodikası (musiqinin tədrisi metodikası)

Elm sahəsi: Pedaqogika

İddiaçı: **Hicran Əzizağa qızı Sadıqzadə**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2022

Dissertasiya işi Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Metodika və xüsusi pedaqoji hazırlıq” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçi: pedaqoji elmlər doktoru, professor
Oqtay Məmmədağa oğlu Rəcəbov

Rəsmi opponentlər: pedaqoji elmlər doktoru, professor
Fərahim Balakışi oğlu Sadıqov

pedaqoji elmlər doktoru, professor
Hikmət Əbdül oğlu Əlizadə

pedaqoji elmlər doktoru, professor
Minarə Rəhim qızı Dadaşova

pedaqoji elmlər doktoru, professor
İntiqam Hilal oğlu Cəbrayilov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Ü.Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən BED 2.36/1 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

_____ Xalq artisti, professor
Fərhad Şəmsi oğlu Bədəlbəyli

Dissertasiya şurasının
elmi katibi:

_____ sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Leyla Ramiz qızı Zöhrabova

Elmi seminarın sədri:

_____ pedaqoji elmlər doktoru, professor
Tamilla Fərrux qızı Kəngərlinskaya

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dövrimizin pedaqoji-psixoloji metodika elmi böyüməkdə olan gənc nəslin siyasi, iqtisadi və sosial həyatında ciddi yeniləşməni nəzərə alaraq, təlim və tərbiyə prosesinin qoyuluşuna kompleks yanaşmağı, məktəbliləri ictimai-faydalı əməyə hazırlamağı, onları hərtərəfli, estetik mədəniyyətli insan kimi formalaşdırmağı məktəb təlimi və tərbiyəsi qarşısında mühüm bir vəzifə kimi qoyur.

“Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

1) Cəmiyyətin bir üzvü olaraq istənilən sosial fəaliyyət növündə fəal iştirak etmək;

2) Böyüməkdə olan gənc nəslin mənəvi və fiziki inkişafının zənginləşməsi;

3) Məktəblilərin istedadının və yaradıcı imkanlarının tam şəkildə həyata keçirilməsi;

4) Fəaliyyətin maksimum inkişafını təmin edən, şagirdin fərdi istedadına və tələbatına uyğun gələn növlərdən birinin seçilməsi;

5) İnsanın sosial fəaliyyətinin onun daxili tələbatına çevrilməsi;

6) Şəxsiyyətin fəal həyat mövqeyi, sosial həyatın müxtəlif istiqamətlərində universal şəkildə özünü idarə etməsi”¹.

Qeyd etdiyimiz problem o vaxt müsbət həllini tapar ki, məktəblərimizdə şagirdlərin estetik mədəniyyətinin inkişafına, formalaşmasına prosesinə kompleks şəkildə yanaşılınsın.

Bu prosesdə “Musiqi” fənninin, onun məzmununun rolu heç də məktəbdə tədris olunan digər fənlərdən az əhəmiyyətə malik deyil. Bəstəkarlarımızın, dünya klassiklərinin müxtəlif janrlarda yaratdığı musiqi nümunələri ilə, o cümlədən musiqili səhnə əsərləri vasitəsilə şagirdlərin estetik mədəniyyətli bir şəxsiyyət kimi formalaşmasını uğurla həyata keçirmək olar.

Təsadüfi deyil ki, hələ XIX əsrdə yaşayıb - yaratmış böyük pedaqoq, musiqişünas-alim Mir Möhsüm Nəvvab “Vüzuh-ül-ərqam”

¹ Bədəlbəyli, F.Ş. Azərbaycan bəstəkarlarının uşaq mahnıları / G.A. Abdullazadə, O.M. Rəcəbov, F. Hidayətova. – Bakı: Mütərcim, c. 1. – 2010. – 208 s.

əsərində musiqinin insan şəxsiyyətinə, mənəviyyatına, əhvali-ruhiyyəsinə təsiri, musiqinin emosional qüvvəsi haqqında qiymətli fikirlər söyləməklə bərabər, eyni zamanda musiqidən təlim - tərbiyə prosesində istifadə etməyin vacibliyini göstərmişdir.

Azərbaycan dramaturgiya janrının yaradıcısı, böyük mütəfəkkir M.F.Axundzadə “Kamalüddövlə məktubları” əsərində qeyd edir ki, “... musiqi zəhnə qida verir və ağılı cövhərləndirir. Çünki insanın təbiəti fərəh və hüzn ilə məxluddur və hər bir cəhbənin qüvvəsi var; əgər o qüvvələr işlənməsələr, küt olurlar, necə ki, qolu bir il tərپətməyəsən, quruyar”.

XX əsrdə yaşayıb – yaratmış dahi bəstəkarımız Ü.Hacıbəyli hələ oktyabr inqilabından əvvəl musiqili səhnə əsərlərinin insana təsirini inandırıcı fikir və müddəalarla nəzərə çatdırırdı: “...*Bütün səhnə emosiyası, iştirak edən aktyorların lirik əhvali-ruhiyyəsi, onların daxili aləmi musiqinin ecazkar dili ilə ifadə olunursa, bütün bunlar tamaşaçının əqlinə və qəlbinə o qədər nüfuz edir ki, belə bir tamaşadan ibrət götürməmək üçün gərək gözlərin kor və qulaqların kar olsun*”².

Böyük Azərbaycan bəstəkarı SSRİ Dövlət mükafatları laureatı, akademik Fikrət Əmirov “Musiqi düşüncələri” kitabında musiqinin insan şəxsiyyətinin inkişafındakı rolunu belə göstərir:

“Məhz uşaqları, yeniyetmələri və gəncləri elə tərbiyə etmək lazımdır ki, musiqi onların həyatından ayrı olmasın: həyata, mübarizəyə səsləsin, çətin anlarda bir kömək vasitəsinə çevrilsin. Bir sözlə, bizim yeni nəsli yüksək zövqlü, nəcib ruhlu insanlar kimi yetişdirməkdə musiqinin müstəsna rolundan geniş istifadə etmək lazımdır. Mən bütün gənclərimizi musiqini dərindən bilən, çalğı alətlərindən birində çalmağı bacaran, yaxşı ifaçını başqasından ayıran, musiqi janrlarını bir-birindən fərqləndirən, ümumiyyətlə, musiqi əsərlərinə həssaslıqla yanaşan şəxslər kimi görmək istəyirəm”³.

Y.A.Komenski, N.H.Pestalotsi, A.S.Makarenko, K.D.Uşinski, A.A.Dobrolyubov kimi pedaqoq - alimlər, o cümlədən respublikamızın görkəmli milli maarif xadimləri olan Həsən bəy

² Hacıbəyov, Ü.A. Seçilmiş əsərləri / – Bakı: – 2005. – c.2. – 327

³ Коган, Г.М. Избранные статьи / – Москва: Советский композитор, – 1972. – вып.2, – 214 с.

Zərdabi, Sultan Məcid Qənizadə, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət, Əhməd Seyidov, Mehdi Mehdizadə, Mərdan Muradxanov, Bəşir Əhmədov və başqaları mənəvi zənginliyi, təmizliyi, iradəliliyi, mətinliyi, fiziki inkişafı özündə birləşdirən estetik mədəniyyətli yeni şəxsiyyət, insan tərbiyəsi probleminə öz əsərlərində xüsusi diqqət yetirmişlər.

Məktəblilərlə işin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, estetik mədəniyyətin ümumi vəzifələrini konkretləşdirmək mümkündür. Qeyd olunan vəzifələr bunlardır:

- estetik mədəniyyəti tərbiyə etmək;
- estetik mədəniyyəti inkişaf etdirmək;
- estetik mədəniyyət və estetik xüsusiyyətləri vəhdət şəklində inkişaf etdirmək.

Bu deyilənləri daha geniş mənada aşağıdakı kimi də göstərə bilərik:

1. İncəsənət əsərinin məzmununun elementar başa düşülməsi;
2. Səhnə, musiqili səhnə əsərlərinə, tamaşalara, konsertlərə, filmlərə emosional münasibət göstərmək;
3. Estetik yaradıcılığa meyl göstərmək (ifadəli oxu, rəsm, heykəltəraşlıq, musiqi, xoreoqrafiya və s.)
4. Yaradıcı təxəyyülün inkişafı.

Professor O.B.Larminin rəhbərliyi altında empirik tədqiqatın əsasını cəmiyyətin estetik mədəniyyətinin səviyyəsinin analizi və onun nüvəsini təşkil edən bədii mədəniyyət təşkil edir.

Estetik mədəniyyətin keyfiyyətlərinin şagirdlərə tətbiqini müəyyənləşdirmək üçün “estetik mədəniyyət” anlayışını müəyyənləşdirək. Bu termin ilk növbədə şagirdlərin əksəriyyətinin incəsənət sahəsində yüksək inkişaf etməsi deməkdir. Şagirdlərin estetik mədəniyyəti dedikdə onların estetik resurslarında öz əksini tapmış keçmişdə və müasir dövrdə yaradılmış incəsənət dəyərlərinin vəhdət şəklində olması nəzərdə tutulur.

Şəxsiyyətin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılmasının ilk şərti incəsənət əsərlərinin yüksək şəkildə və qavrama qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsidir. Belə ki, *“İstənilən mədəniyyətin əsasını qavrama mədəniyyəti təşkil edir. Harada qavrama mədəniyyəti*

yoxdursa, orada hansısa bir mədəniyyətin olması qeyri mümkündür. Belə bir mühitdə oxuyub-yaza, dinləyə, çalmağı bilmirlər”⁴.

Musiqi qavraması mədəniyyəti anlayışı prof. A.Q.Kostyukov tərəfindən onun “Dinləyicinin musiqi və bədii mədəniyyəti” adlı tədqiqatında “*insanın musiqi qabiliyyətlərinin kompleksinin bəstəkarın düşüncələrinə uyğun başa düşülməsi*” kimi müəyyənləşdirilir.

Qeyd olunanlardan düşünmək olar ki, musiqi mədəniyyətli insan dedikdə öz-özünə yaranan müəyyən keyfiyyətlərə malik olan deyil, təlim-tərbiyə prosesində formalaşmış və tədricən şəxsiyyətin keyfiyyətlərinə çevrilmiş insan nəzərdə tutulur.

Musiqi təhsili və tərbiyəsi nəticəsində insanda aşağıdakı keyfiyyətlər formalaşır:

- insanda musiqiyə bədii tələbat və maraq yaranır;
- insanda geniş bədii zövq və musiqi dünyagörüşü yaranır;
- insanda zövq və ideal inkişaf edir;
- insan musiqi – yaradıcılığı fəaliyyəti ilə məşğul olmağa cəhd göstərir.

Tanınmış musiqi təhsili tədqiqatçısı, pedaqoq, professor A.N.Soxor “estetik mədəniyyəti” anlayışını belə izah edir: “*Bu mürəkkəb sistem olub, aşağıdakılardan ibarətdir:*

- 1) *Cəmiyyətdə yaradılmış və qorunan incəsənət dəyərləri;*
- 2) *İncəsənət dəyərlərinin yaradılması, qorunması, saxlanılması, səsləndirilməsi, qavranılması sahəsində bütün fəaliyyət növləri;*
- 3) *İncəsənət əsərlərinin qavranılması nəticəsində tərbiyə olunanın uğur qazanması*”⁵.

Qeyd etdiyimiz alimlər öz əsərlərində belə bir elmi qənaətə gəlmişlər ki, müasir məktəb şagirdlərə yalnız təhsil vermək, elmlərin əsaslarını öyrətməklə kifayətlənməməli, həm də onların mənəvi-estetik cəhətdən yetkin, şüurlu və ideyaca inamlı, fiziki və psixoloji cəhətdən sağlam, mübariz və qətiyyətli insan kimi formalaşmalarının qayğısına qalmalıdır.

⁴ Назайкинский, Е.В. О психологии музыкального восприятия /– Москва: Музыка, – 1972. – 384 с.

⁵ Сохор, А.Н. Музыкальная культура общества. В кн. Вопросы социологии и эстетики музыки. – Ленинград: – 1982. – 62 с.

Respublikamızda keçən əsrin 40-cı illərindən başlayaraq musiqi təlimi və tərbiyəsi ilə əlaqədar tədqiqat aparmış N.Məlikməmmədov, S.Quliyev, O.Rəcəbov, V.Xəlilov, F.Sadıqov, S.Əsgərova, T.Kəngərli, A.Rüstəмова, J.Qədimova, M.Dadaşova, U.Miriyeva, İ.Məmmədova, F.Hidayətova, A.Hüseynova, Ə.Ələkbərov, N.Mustafayev və başqaları Azərbaycan musiqisi vasitəsilə böyüməkdə olan gənc nəslin hərtərəfli inkişaf etmiş bir insan kimi formalaşmasının bir sıra sahələrini tədqiq etmişlər. Lakin həmin tədqiqatlarda Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərləri vasitəsilə məktəblilərin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılması probleminə toxunulmamışdır. Lakin bunlarla bərabər, respublikanın musiqişünas alimlərindən R.Zöhrabov, Z.Səfərova, S.Qasımova, A.Tağızadə, E.Abbasova və digərlərinin musiqişünaslıq üzrə tədqiqatlarında və musiqi ədəbiyyatı dərsləklərində Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərləri haqqında musiqişünaslıq baxımından yazıları öz əksini tapmışdır.

Bu səbəbdən Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərləri məktəblilərin estetik mədəniyyətinin formalaşmasının mühüm vasitəsi kimi mövzusunda tədqiqat aparmağı lazım bildik.

Tədqiqatın obyektı və predmeti – respublikanın ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərləri vasitəsilə estetik mədəniyyətli şəxsiyyət kimi formalaşdırılması prosesidir. Bəstəkarların müxtəlif janrlı musiqili səhnə əsərləri vasitəsilə məktəblilərdə estetik mədəniyyətli şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasının forma və üsullarıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - ümumtəhsil məktəblərinin I–IX sinif “Musiqi” fənninin tədrisində, sinifdənkənar musiqi məşğələlərində, uşaq opera studiyalarında Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərlərinin böyüməkdə olan gənc nəslin estetik mədəniyyətinin formalaşmasına təsiri imkanlarını öyrənmək, elmi- metodik vəsait və təkliflər hazırlamaqdan ibarətdir.

Tədqiqat metodları – qarşıya qoyulmuş problemlə əlaqədar vəzifələri həll etmək üçün bir sıra tədqiqat metodlarından (fənlərarası əlaqə, fərdi yanaşma, fəndaxili əlaqə, kiçik qruplarla iş və s.) istifadə edilmişdir.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərlərindən ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılması prosesində istifadə edilməsi onlarda musiqi mədəniyyətinin, həmçinin musiqi, dram, poeziya, rəqs, eləcə də bu incəsənət növlərinin qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı biliklərə malik olmalarına gətirib çıxarır.

2. Şagirdlərin opera, operetta tamaşalarında bilavasitə aktyor, solist və xor ifaçılığı məşğələlərində iştirakı onların səhnə mədəniyyətinin, səhnə danışığının, səhnə hərəkətinin inkişafına müsbət təsir göstərir.

3. Şagirdlərin opera və operettalarda rəqs etmələri onların zövqünün inkişafına eyni zamanda şagirdlərin fiziki sağlamlığına müsbət təsir göstərir.

4. Şagirdlərin estetik mədəniyyətinin formalaşması və inkişaf etdirilməsində Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərlərindən sistemli şəkildə “Musiqi” dərslərində və sinifdənkənar musiqi məşğələlərində istifadə edilməsi əsas və vacib şərtlərdəndir.

5. Şagirdlərin “Musiqi” fənninin tədrisi prosesində musiqili səhnə əsərlərini (opera, balet, operetta) dinləmələri onlarda bir sıra mənəvi keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur ki, bunun da gələcəkdə məktəblilərin estetik mədəniyyətli insan kimi formalaşmasında çox əhəmiyyəti vardır.

6. Şagirdlər Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərlərini dinləyərkən, bəstəkar və xalq musiqi nümunələrini fərqləndirə bilmək və onların melodialarını oxuya bilmək əsas şərtlərdəndir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi – Dissertasiyada ümumtəhsil məktəblərinin materiallarının qarşılıqlı əlaqəsi ilə Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərlərinin şagirdlərin estetik mədəniyyətinin formalaşmasına təsiri problemi nəzəri və əməli cəhətdən ilk dəfə tədqiq olunmuşdur. Tədqiqatda təlim prosesinə sistem kimi yanaşılmışdır.

Problemin düzgün həlli üçün qeyd olunan musiqi nümunələrinin şagirdlərin estetik mədəniyyətinin inkişafına təsiri öyrənilmiş, musiqi əsərlərinin məzmunu müəyyənləşdirilmiş və onların tətbiqinin forma, vasitə, metod və üsulları aşkara çıxarılmışdır.

İlk dəfə olaraq tədqiqatda estetik mədəniyyətli insanın inkişafı üç istiqamətdə (bioloji, sosioloji və biososioloji) araşdırılmışdır.

- Tədris prosesi üçün pedaqoji istiqamətin parametrlərinin məzmunu aydınlaşdırılmışdır:

- Pedaqoji əqidənin formalaşması, nəzəriyyəni dərk etməklə qazanılmış biliklərin ümumiləşdirilməsi və praktik tətbiqi;

- Milli estetik mədəniyyətin əsaslarını bilmək;

- Müxtəlif şəraitdə pedaqoji vəzifələrin müstəqil vərdişlərinə yiyələnmə;

Təlim-təcrübə ilə nəzəriyyənin əlaqəsi.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatla əlaqədar qarşıya qoyduğu vəzifələrin həlli, toxunulan problemlər haqqında fikirlər Azərbaycan musiqi nəzəriyyəsini, eyni zamanda pedaqoji-psixoloji tərbiyə nəzəriyyəsini zənginləşdirməyə istiqamətlənmişdir.

Tədqiqatın əldə olunmuş nəticələrindən musiqi müəllimləri hazırlayan ali və orta ixtisas pedaqoji və musiqi təmayüllü məktəblərində, musiqi ilə əlaqədar proqram və dərslərin tərtibində, müəllim hazırlığı kursunun məzmununun təkmilləşdirilməsində istifadə etmək olar.

Digər tərəfdən “musiqi” dərslərindən əlavə Ü.Hacıbəylinin 3 operası, O.Rəcəbovun 4 operası, İncəsənət Gimnaziyası şagirdlərinin iştirakı ilə tamaşa şəklində Azərbaycan Dövlət Televiziyası tərəfindən çəkilmiş və qızıl fonda daxil edilmişdir.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas məzmunu doktorantın yerli və bir sıra xarici ölkələrin elmi jurnallarda, beynəlxalq konfranslardakı məruzə və tezislərdə öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda “Məktəblilərin estetik mədəniyyətinin formalaşmasında Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərlərinin rolu” adlı monoqrafiyasında doktorantın dissertasiyanın məzmunu ilə bağlı bütün məsələlər öz əksini tapmışdır. Mövzu ilə əlaqədar isə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının konsert zalında, Bakı Musiqi Akademiyasının opera studiyasında, Respublika İncəsənət Gimnaziyasının böyük zalında, Respublika Televiziya və Radio şirkətində şagirdlərin tamaşa şəklində göstərdikləri opera və operettalar ictimaiyyət qarşısında, telekanallarda və digər yerlərdə müzakirə olunmuşdur.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı – Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının “Metodika və xüsusi pedaqoji hazırlıq” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya giriş, 4 fəsil, 10 paragraf, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı, əlavələrdən ibarətdir. I Fəsil 61 səhifə, 180 276 işarə; II Fəsil 96 səhifə, 65 312 işarə; III Fəsil 74 səhifə, 114 426 işarə; IV Fəsil 37 səhifə, 56 288 işarə sayından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi isə 469 090 işarə sayını təşkil edir.

DISSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

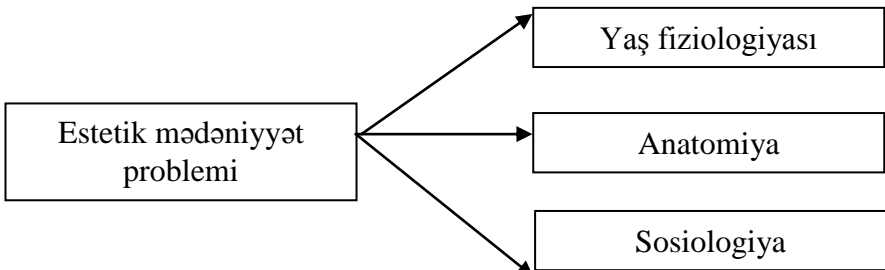
Dissertasiyanın I fəslə **“Məktəblilərin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılmasında musiqili səhnə əsərlərindən istifadənin ümumi pedaqoji əsasları”** adlanır və dörd paragrafdan ibarətdir.

Birinci paragraf “Məktəblilərin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılmasının əsas mahiyyəti” adlanır.

Zəngin uşaq opera-balet və musiqili komediya irsinə malik olan ölkəmizdə böyüməkdə olan gənc nəslin mənəvi zənginləşməsinə dövlət tərəfindən böyük diqqət göstərilməsinə baxmayaraq, hələ də bu sahədə müəyyən problemlər qalmaqdadır. Belə ki, bu günədək yaradılmış musiqi səhnə əsərlərinin əksəriyyətinin not məcmuələrinin, onların səslənməvariantları olan disklərin yoxluğu həmin musiqi əsərlərinin qorunması və təbliğinə, eləcə də bu sahədə elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasına mənfi təsirini göstərir.

Tədqiq olunan estetik mədəniyyət problemi bir sıra elmlərlə qarşılıqlı əlaqədədir. Bunu aşağıdakı sxemlə göstərmək olar:

Sxem 1.1.1

Musiqi pedaqogikası elmi-musiqi təlimi prosesində şəxsiyyətin mədəni inkişafının səmərəli yollarını öyrənir, həm də hər bir tərbiyə olunanın istedadının səviyyəsini ortaya çıxarır.

Pedaqogika və psixologiya elmləri estetik mədəniyyətli insanın inkişafını üç istiqamətdə (bioloji, sosioloji və biososioloji) göstərir:

1. Bioloji istiqamət - İnsanın bütün davranışını, anadan olarkən özü ilə gətirdiyi, ona xas olan tələbatları, maraqları, instinktlərin təsirini izah edir.

2. Sosioloji istiqamət – İnsanın bioloji varlıq kimi doğulmasını qəbul edir, ünsiyyətdə olduğu sosial qrupların təsiri ilə tədricən sosiallaşması fikrini müdafiə edir, onun sosial inkişafını cəmiyyət həyatına bağlılığı ilə əlaqələndirir.

3. Biososioloji istiqamət – Psixi proseslərin – duyğu, qavrayış, təfəkkürün bioloji təbiəti fərqli olsa da, şəxsiyyətin təcrübi, siyasi, əxlaqi-mənəvi baxışları, maraqları, qabiliyyətləri və s. sosial hadisələr kimi formalaşır.

“Prosessus” latın sözü olub “dəyişiklik”, “irəliyə doğru həyat” kimi izah edilir. İnkişaf dedikdə insan orqanizmində olan kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri nəzərdə tutulur. Məhz inkişaf prosesində insan bioloji növ və sosial vücut kimi təşəkkül tapır, bu həm də onun fiziki inkişafına səbəb olur. Fiziki inkişafa isə morfoloji, biokimyəvi və fizioloji inkişaf daxildir.

Sosial inkişaf insanın psixoloji, mənəvi, intellektual inkişafına səbəb olur. Ona görə də əgər insan belə bir inkişaf səviyyəsinə çatırsa və bu səviyyə ona şüurun və özünüdərkini daşıyıcısı olmağa, müstəqil dəyişdirici-yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olmağa imkan verirsə, o zaman belə insanı estetik mədəniyyətli insan adlandırmaq olar.

Mühüm bir faktı da yaddan çıxarmaq olmaz ki, insanın inkişaf edərək estetik mədəniyyətli insan kimi formalaşması – irsiyyət, mühit və təlim-tərbiyənin qarşılıqlı təsiri nəticəsində baş verir.

Yuxarıda qeyd olunan üç amildən biri hesab edilən mühitin özü də iki tərkib hissədən ibarətdir:

- a) qeyri-mütəşəkkil mühit;
- b) mütəşəkkil mühit.

Təlim-tərbiyə amilini mütəşəkkil mühitə aid etmək olar.

Estetik mədəniyyətli insanın formalaşması və inkişafı üçün vacib olan təlim-tərbiyə amilinin əsas tələblərindən biri də dərslər prosesində böyüməkdə olan gənc nəslin savadlı, bilikli və tərbiyəli olmasıdır ki, bu da pedaqogika elminin əsas vəzifələrindən hesab olunur. Yəni məktəbdə aparılan müntəzəm, sistemli dərslər prosesində şagirdlər tədris planına və fənn proqramlarına uyğun bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnməli və onları tətbiq edə bilməlidirlər.

Estetik mədəniyyətli insanın formalaşdırılması prosesi fəaliyyət zamanı baş verə bilər. Bu isə, hər şeydən əvvəl, maraqla bağlıdır. Maraqlı isə, öz növbəsində bilik, bacarıq və vərdişlərin təkmilləşdirilməsinə kömək edir.

Pedaqogika və psixologiya elmlərinin ən mühüm motivlərindən biri də maraqlı dərslər edilməsi, başa düşülməsidir. Digər tərəfdən maraqlı bütöv şəxsiyyətə xas olan həmin münasibət və tələbatların vahid strukturunda nəzərdən keçirilir.

Əgər maraqlı və duyğular ictimai tələbatlar əsasında yaranırsa, o, insanı fəaliyyətə sövq edir, yəni fəaliyyətin motivinə çevrilir.

Təlim prosesində şagirdlərin fəaliyyətinin xarakteri, biliklərin dərinliyi, möhkəmliyi, zənginləşməsi və daima yeniləşməsi tələbatla çevrilir. Şəxsiyyətin inkişafında daxili qüvvə kimi iştirak edən təlim motivləri biliklərin keyfiyyətində müsbət əks olunan psixoloji fəaliyyətə də öz təsirini göstərir.

Əlbəttə ki, şagirdlərin estetik mədəniyyətli insan kimi formalaşmasında müəllimin özünün ideal şəxsiyyət, tərbiyə olunan üçün nümunə olması vacib olan şərtlərdən hesab olunur. Bu mənada musiqi müəlliminin şəxsiyyətinin formalaşması pedaqogika ilə musiqi sənətinin sintezi nəticəsində baş verə bilər.

Pedaqoji istiqamətin parametrlərini aşağıdakı kimi göstərmək mümkündür:

1. Pedaqoji əqidənin formalaşması, nəzəriyyəni dərk etməklə qazanılmış biliklərin ümumiləşdirilməsi;
2. Təlim təcrübəsi ilə nəzəriyyənin daimi əlaqəsi;
3. Pedaqoji hadisələrin sistemli yolu ilə müxtəlif şəraitdə pedaqoji vəzifələrin müstəqil həlli vərdişlərinə yiyələnmə;
4. Milli estetik mədəniyyətin əsaslarını bilmək.

Müəllimin peşəkar istiqamətinin parametrinə isə aşağıdakıların cəmini aid etmək olar:

Sxem 1.1.2

Fəlsəfənin və estetikanın, psixologiyanın, pedaqogikanın ali sinir sistemi fəaliyyəti fiziologiyasının və xüsusi təlim metodikasının əsas müddələri nəzərə alınmaqla ixtisas biliklərinin elmiliyi.

+

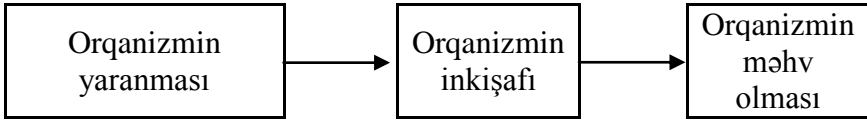
Təlim məzmununun, habelə xüsusi bacarıq və vərdislərə yiyələnməyin spesifikasiyasının başa düşülməsi və yaradıcı şəkildə mənimsənilməsi kimi musiqi təfəkkürünün formalaşması.

Yuxarıda göstərilən sxemdəki keyfiyyətlərin müəllim tərəfindən necə və hansı dərəcədə mənimsənilməsi müəllim şəxsiyyətinin səviyyəsini müəyyən edir. Bu deyilənlərin hamısı pedaqoji dəyərlərin mövcudolma səviyyəsindən də asılıdır və onlar bir-birindən fərqlənir. Pedaqoji dəyərləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- a) sosial-pedaqoji dəyərlər;
 - b) qrupun (sınıfın) pedaqoji dəyərləri;
 - c) şəxsiyyətə aid olan pedaqoji dəyərlər.
- Dəyər də, öz növbəsində üç yerə bölünür:
- a) dəyər-münasibətlər;
 - b) dəyər-keyfiyyətlər;
 - c) dəyər-biliklər.

Estetik mədəniyyətli insanın psixoloji mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün “şəxsiyyət”, “fərd” və “fərdiyyət” anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Bu anlayışlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla bərabər, eyni zamanda onların hər birinin özünə-məxsus mənalara mövcuddur. Psixologiya ilə birbaşa əlaqəsi olan insan orqanizmi bioloji elmlər vasitəsilə, estetik mədəniyyətli insan anlayışı isə sosial və fəlsəfə elmləri tərəfindən öyrənilərək ortaya çıxarılır. Orqanizm dedikdə biz canlı orqanizmlər olan həm bitkiləri, həm heyvanları, həm də insanları nəzərdə tuturuq. Bitkilər və heyvanlar da insanlar kimi yaranır, inkişaf edir və nəhayət, məhv olurlar. Bu, təbiətin əsas qanunlarından biridir. Onu aşağıdakı sxemlə belə göstərmək olar:

Sxem 1.1.3

Bitkilərdə və heyvanlarda inkişaf dövrü dedikdə onların bioloji cəhətdən inkişafı nəzərdə tutulur. İnsan orqanizmi isə inkişaf dövründə zaman ötdükcə yetkinləşir, şüur inkişaf edir, formalaşır. Məhz bu inkişaf nəticəsində insan inkişaf edir.

Beləliklə, psixologiya insana sadəcə olaraq orqanizm kimi deyil, fərd və şəxsiyyət kimi yanaşır və onu öyrənir. Digər tərəfdən bitki və heyvanat aləminin də insan kimi, orqanizm anlayışı kimi qəbul edilməsinə baxmayaraq, insan orqanizmini digər iki orqanizmdən fərqləndirən əsas cəhət birincinin “şüur”a malik olmasıdır.

“Fərd” və “şəxsiyyət” anlayışlarını aydınlaşdıraraq.

Böyük Azərbaycan psixoloqları, professor Ə.Ə.Əlizadənin və Ə.S.Bayramovun “Psixologiya” dərsliyində fərd anlayışına belə izah verilir:

“Fərd – özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətləri olan, heç kəsə oxşamayan təbii varlıq deməkdir. Fərd anlayışının evristik mənası da elə bundan ibarətdir”⁶.

Bəs şəxsiyyət nədir? Ümumiyyətlə, keçmiş Sovet və Avropa ölkələri psixologiyasında “şəxsiyyət”ə 50-dən çox tərif verilmişdir. Bu təriflərin heç də hamısı dünya psixoloqları tərəfindən birmənalı qarşılınmır. Lakin onların əksəriyyəti şəxsiyyəti xarakterizə edərkən, aydınlaşdırarkən əsas iki cəhətə diqqət yetirməyi məsləhət görür:

a) *“İnsanın mahiyyəti öz gerçəkliyində ictimai münasibətlərin məcmusundan ibarətdir... Şəxsiyyət dedikdə, hər şeydən əvvəl, fərdi bu və ya digər cəmiyyətin üzvü kimi xarakterizə edən sosial keyfiyyətlər sistemi nəzərdə tutulur”⁷.*

b) *“... şəxsiyyət ictimai proseslərə daxil olmaqla öz həyat şəraitini fəal surətdə dəyişməyə başlayır. O, münasibət subyektinə,*

⁶ Bayramov, Ə.S. Psixologiya / Ə.S.Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə – Bakı: – Maarif, – 1989. – s. 287.

⁷ Bayramov, Ə.S., Əlizadə, Ə.Ə. Psixologiya / –Bakı: – Maarif, – 1989. – s. 287.

*şüurlu fəaliyyət subyektinə çevrilir. Bu o deməkdir ki, şəxsiyyət ancaq şüur və mənlilik şüurunun yaranması ilə birlikdə əmələ gəlir*⁸.

Beləliklə, aydın olur ki, estetik mədəniyyətli şəxsiyyət mürəkkəb fenomen olub, psixoloji baxımdan bir sıra xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur.

Bu baxımdan aşağıdakı xüsusiyyətlər mütləq qeyd olunmalıdır:

- a) ictimai fəallıq;
- b) motivlərin davamlı sistemi;
- c) şəxsi məna;
- d) münasibətlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, *“insan şəxsiyyətə çevrildikdə ona məxsus həyat tərzi və daxili aləmi formalaşır. Psixologiya elmində buna “fərdiyyət” deyilir*⁹. Ona görə də psixologiya və pedaqogika elmlərində tərbiyə prosesində fərdiyyətin nəzərə alınmasının, hər bir insana fərdi yanaşmanın böyük praktik əhəmiyyət kəsb etdiyi xüsusilə qeyd olunur.

Məlumdur ki, estetik mədəniyyətli insan şəxsiyyət fəaliyyət nəticəsində formalaşa və inkişaf edə bilər və bu prosesdə tərbiyənin əvəzəlməz rolu var. Akademik Azad Mirzəcanzadə tərbiyə prosesini “İxtisasa giriş” kitabında belə xarakterizə edir:

*“Tərbiyə insan cəmiyyətinin həmişəyaşar problemlərindəndir və həmişə, hər dövr üçün təkamül prosesi keçirən psixoloji bir sistemdir”*¹⁰.

“Bütövlükdə tərbiyə prosesinin aşağıdakı alt sistemləri mövcuddur:

1. *Texnoloji (maddi və mənəvi şərait, fəaliyyətin bütün növləri, tədris planı və sistemli rəhbərlik);*
2. *Sosial-psixoloji (təbiətə, mədəniyyətə, insanlara, öz-özünə münasibətlərin bütün növləri);*

⁸ Bayramov, Ə.S., Əlizadə, Ə.Ə. Psixologiya / – Bakı: – Maarif, – 1989. – s. 287.

⁹ Эстетическая культура и эстетическое воспитание. / Составитель Т.С.Лабковская. – Москва: –Просвещение: – 1983. – с. 18.

¹⁰ Mirzəcanzadə, A.X. İxtisasa giriş / – Bakı: – Maarif, – 1990. – s. 63.

3. *Mədəni-şəxsi (şəxsiyyətin mənəvi və intellektual-estetik imkanları və ali hislər aləminə qarşı iradə)*¹¹.

Formalaşmış estetik mədəniyyətli insan isə, öz növbəsində fəal cəmiyyətin fəal insanına çevrilir, özünün rəngarəng, çoxşaxəli, müsbət, insani-mənəvi keyfiyyətləri ilə cəmiyyətdə özünəməxsus yer tutur, elm və təhsil sahəsində yüksək uğurlara nail olur. Şəxsiyyət haqqında danışarkən cəmiyyətin və şəxsiyyətin estetik mədəniyyətindən, cəmiyyətin və şəxsiyyətin bədii mədəniyyətindən danışmamaq qeyri-mümkündür.

Cəmiyyətin estetik mədəniyyəti dedikdə, cəmiyyətin dünya ilə qarşılıqlı təsirdə olan estetik dəyərləri nəzərdə tutulur. Şəxsiyyətin estetik mədəniyyəti dedikdə isə insanın gücünü nəzərə almaqla onun hissetmə, təbiəti dəyişdirəbilmə, insanın özünün gözəllik qanunlarına uyğun olaraq dəyişəbilmə kimi qabiliyyətlərinin məcmusu nəzərdə tutulur.

Cəmiyyətin bədii mədəniyyəti dedikdə, bədii dəyərləri, yaradıcılığı qoruyabilmə, genişləndirmə və onlardan istifadə etmə kimi bədii fəaliyyətlərin məcmusu nəzərdə tutulur. Şəxsiyyətin bədii mədəniyyəti dedikdə isə incəsənət aləminin dəyərlərinin tələbata uyğun qavranılması və yaradılmasının məcmusu nəzərdə tutulur. Çox zaman cəmiyyətin və şəxsiyyətin estetik və bədii mədəniyyətlərinin nəzərə alınmaması sonda bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, cəmiyyətin və şəxsiyyətin estetik və bədii mədəniyyətlərinin formalaşdırılması ümumilikdə ölkə əhalisinin və iqtisadiyyatının inkişafına səbəb olan faktorlardan biridir. Əgər akademik L.S.Viqotskinin “İncəsənət psixologiyası” əsərinə istinadən desək: “*Estetik mədəniyyəti inkişaf etməyən ölkənin iqtisadi inkişafından danışmaq olmaz*”¹².

Buna misal olaraq Almaniya, Yaponiya, Cənubi Koreya və s. bu kimi ölkələri göstərmək olar. Belə ki, heç bir yeraltı və yerüstü resursları olmayan bu ölkələrin orta təhsil ocaqlarında incəsənət fənlərinə (musiqi, təsviri incəsənət, fiziki tərbiyə, texnologiya) birinci sinifdən başlayaraq həm saatların miqdarlarının artırılması

¹¹ Mirzəcanzadə, A.X. İxtisasa giriş / – Bakı: – Maarif, – 1990. – s. 64.

¹² Выготский, Л.С. Психология искусства / – Москва: – 1968. – с. 68.

nəticəsində, həm də bu məktəbləri bitirən gənc nəslin nümayəndələri mədəniyyətinin yüksək olması, gözəlliyi duya və qiymətləndirə bilməsi, yaradıcı fərd kimi fəaliyyət göstərməsi, təxəyyül və təfəkkürlərinin inkişaf etməsilə digərlərindən fərqlənirlər.

Məhz bu baxımdan yuxarıda adları qeyd olunan ölkələr iqtisadi inkişaf tempinə görə artıq Amerika Birləşmiş Ştatlarını arxada qoymuşlar.

Lakin bir fakt da mövcuddur ki, çox zaman bir xalqın, icmanın, fərdin faciəsi onun estetik mədəniyyətinin olmamasından irəli gəlir.

Azərbaycanın riyaziyyatçı alimi, böyük maarifpərvər, akademik A.Mirzəcanzadənin fikrincə, bir şəxsiyyət olaraq insana üç əsas keyfiyyət vacibdir:

“1. Sadəlik;

2. Düzlük (*düz danışmaq*);

3. Əxlaqi saflıq”¹³.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün dahi insanlar həmişə sadə olmuş və özlərini heç kimdən üstün tutmamışlar. Sadə insanlar həm də öz bilik və bacarıqlarına güvənmişlər. Düzlük haqqında onu demək olar ki, hətta müqəddəs “Qurani-Kərimdə” də qeyd olunur ki, “Yalan danışmaq günahdır!” Digər tərəfdən el arasında bir çox qiymətli məsəl var: “Yalanın ömrü qırx gün olar”.

Saf əxlaq, şəxsiyyət adlanan insanın ən vacib sayılan keyfiyyətidir. Saflığı, əxlaqı və mənəvi aləmi olmayan bir insan ətrafdakılar tərəfindən ciddi qarşılana, hörmətlə qəbul edilə bilməz.

Mütəxəssislərin uzun illər apardığı araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, bugünkü uşaqlar 20–30 il bundan əvvəlkilərdən fərqlənirlər.

Musiqi ifaçılığı sahəsində dünya miqyasında tanınmış məşhur ifaçılarla yanaşı, Azərbaycan xalqının istedadlı nümayəndələri Bülbül, R.Behbudov, M.Maqomayev, Z.Xanlarova, Ş.Ələkbərova, Ş.Məmmədova, A.Qasimov və başqa onlarla ifaçımız da şəxsiyyət səviyyəsinə qədər ucala bilmişlər. Bu qeyd olunanlara əsaslanıb, müasir dövr üçün estetik mədəniyyətli insanın, şəxsiyyətin aşağıda göstərilən keyfiyyətlərə malik olmasını məqsədəuyğun hesab edirik:

¹³ Mirzəcanzadə.A.X. İxtisasa giriş / – Bakı: – Maarif, – 1990. – s. 21.

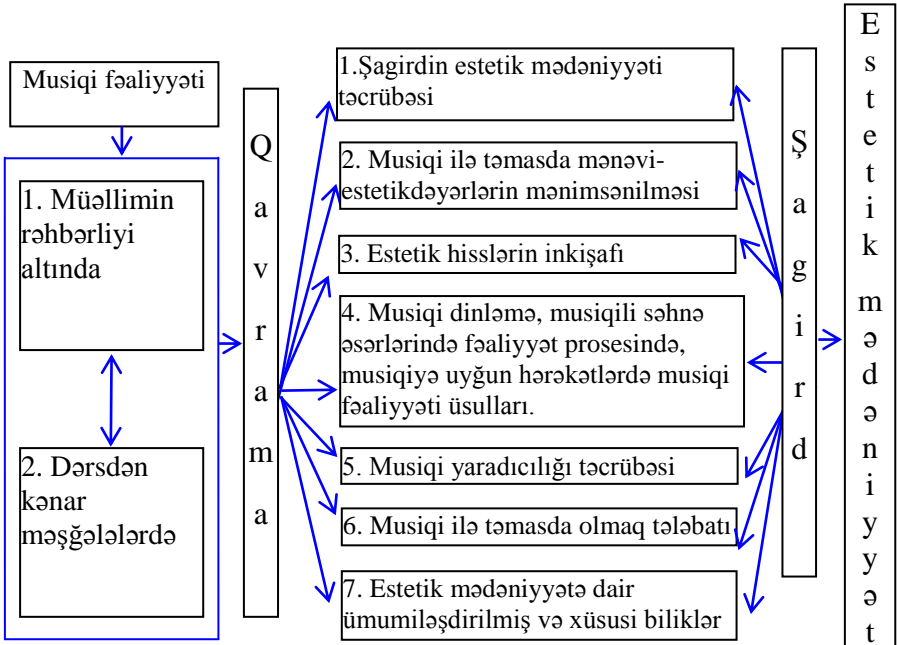
Estetik mədəniyyətli insanın formalaşdırılmasının modelinə şagirdin məqsədyönlü təlim və müəllimin rəhbərliyi ilə təlim-tərbiyə prosesi daxildir. Hər bir fərd qavrama prosesi zamanı bir neçə xüsusiyyətə malik olmalıdır:

1. Savadlı, bacarıqlı olmalı, müasir texnologiyalardan baş çıxarmalıdır.
2. Peşə sahibi olmalıdır.
3. İctimai mövqe və nüfuzə sahib olmalıdır.
4. Öz fəaliyyəti ilə ailəsinə, özünə və cəmiyyətə fayda verə bilən olmalıdır.
5. Müəyyən ictimai-tarixi dövrdə yaşamaqla, ictimai vəzifələri yerinə yetirən olmalıdır.
6. Estetik mədəniyyətli, mənəvi keyfiyyətlərə malik olmalıdır.
7. Psixoloji və fiziki cəhətdən sağlam olmalıdır.

Yuxarıda aparılan proses nəticəsində formalaşdırılmış estetik mədəniyyətli insan modeli yaranır.

Bilavasitə musiqinin təsiri ilə şagirdlərin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılmasının struktur modelini belə göstərmək olar.

Sxem 1.1.4

Estetik mədəniyyətin 3 əsas səviyyəsini aşağıdakı kimi göstərmək olar: yüksək, orta və aşağı.

Yüksək estetik mədəniyyət səviyyəsinə aşağıdakı keyfiyyətləri aid etmək olar:

- ideal mədəni insan;
- İncəsənət əsərlərini tamşəkildə qavrayır;
- Dərin və müxtəlif tərəfli biliklərə malikdir;
- Məntiqi-emosional şəkildə fikir söyləyir;
- Emosional-hissi təxəyyülə malikdir;
- İncəsənət əsərlərinə marağı və tələbatı olur;
- Bədii yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olur.

Orta estetik mədəniyyət səviyyəsinə yuxarıda göstərilən keyfiyyətlərdən istənilən ikisini çıxmaqla qalan keyfiyyətlərə malik olan insana aid etmək olar.

Aşağı səviyyəli estetik mədəniyyətə malik insanın aşağıdakı keyfiyyətləri:

- Qavrama tam və dərin deyildir;
- Estetik obyektə reaksiyası olmur;
- Bilikləri dərin olmur;
- Marağı davamiyyətli olmur;
- Bədii zövqü inkişaf etmir;
- Bədii yaradıcılıqla məşğul olmağa tənbellik edir.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə şagirdlərin estetik mədəniyyətinin tərbiyəsinin vəzifələrini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Repertuarların genişləndirilməsi və onun ideya-mənəvi məzmununun artırılması hesabına musiqi təhsilinin təkmilləşdirilməsi;
- Təlim və tərbiyənin optimal metodlarının müəyyənləşdirilməsi
- Milli musiqi mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq şagirdlərin musiqi bacarıqlarını inkişaf etdirə biləcək dəqiq metodların tapılması.

- Bəstəkarlarımızın, dünya klassiklərinin müxtəlif janrlarda yaratdığı musiqi nümunələri ilə, o cümlədən musiqili səhnə əsərləri vasitəsilə şagirdlərin estetik mədəniyyətli bir şəxsiyyət kimi formalaşmasını uğurla həyata keçirmək olar.

- Musiqi mədəniyyətli insan dedikdə öz-özünə yaranan müəyyən keyfiyyətlərə malik olan deyil, təlim – tərbiyə prosesində formalaşmış və tədricən şəxsiyyətin keyfiyyətlərinə çevrilmiş insan nəzərdə tutulur.

- Estetik mədəniyyətli insanın formalaşması və inkişafı pedaqogika elminin əsas vəzifələrindən hesab olunur. Yəni məktəbdə aparılan müntəzəm, sistemli dərslər prosesində şagirdlər tədris planına və fənn proqramlarına uyğun bilik və bacarıqlara yiyələnməli və onları tətbiq edə bilməlidirlər.

- Estetik mədəniyyətli insanın formalaşmasında şagirdin fəaliyyətə cəlb olunmasının xüsusi əhəmiyyəti var. Belə ki, fəaliyyətsiz şəxsiyyətin nə formalaşdırılması, nə də inkişafı mümkündür. Ümumiyyətlə, insanda bütün keyfiyyətlər, qabiliyyətlər, bilik, bacarıq və vərdislər məhz fəaliyyət prosesində qazanılır.

- Estetik mədəniyyətli insanın inkişafına aktiv və emosional fəaliyyət müsbət təsir göstərə bilər. Bu cür fəaliyyətdə şəxsiyyətin öz görəcəyi işə ürəkdən bağlanmasının da böyük əhəmiyyəti var. Belə olduqda fərd imkanlarının hamısından istifadə etməklə öz istəyinə, məqsədinə çətinlik çəkmədən nail olur və özünü şəxsiyyət kimi göstərə bilər.

- Estetik mədəniyyətli insanın psixoloji mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün «şəxsiyyət», «fərd» və «fərdiyyət» anlayışlarını bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Bu anlayışlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla bərabər, eyni zamanda onların hər birinin özünəməxsus mənaları mövcuddur.

- Psixologiya ilə birbaşa əlaqəsi olan insan orqanizmi bioloji elmlər vasitəsilə, estetik mədəniyyətli insan anlayışı isə sosial və fəlsəfə elmləri tərəfindən öyrənilərək ortaya çıxarılır.

Birinci fəslin 2-ci paragrafı “Elmi-metodik ədəbiyyatda problemin qoyuluşu” adlanır.

Dissertasiya müəllifi bu paragrafda keçmiş Sovetlər ölkəsində, müstəqillik əldə etdiyimiz dövrdə respublikamızda bu sahədə aparılmış tədqiqatları araşdıraraq onlara öz münasibətlərini bildirmişdir.

Ş.M.Qerman və V.K.Skatersikovun Moskvada “Bilik” nəşriyyatında 1966-cı ildə “Estetika haqqında söhbət”, 1975-ci ildə Moskvada “Muzıka” çap olunmuş, “Etosdan Affektə” monoqrafiyasını,

1977-ci ildə N.Mixaylovskayanın “Musiqi və uşaqlar”, 1977-ci ildə “Sovetskiy Kompozitor” nəşriyyatı V.Viktorovanın “N.Sats və onun yaradıcılıq fəaliyyəti”, 1978-ci ildə Moskva şəhərindəki “Prosveşeniye” nəşriyyatında İ.F.Qonçarovun “Gerçəklik və incəsənət məktəblilərin estetik mədəniyyəti” və s. monoqrafiyalarını araşdıran dissertasiya müəllifi belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Sovet dövründə böyüməkdə olan gənc nəslin estetik mədəniyyəti dünya estetik mədəniyyətinin tərkib hissəsi kimi inkişaf etmişdir.

Keçmiş Sovetlər dövründə Azərbaycanda da böyüməkdə olan gənc nəslin estetik mədəniyyəti sahəsində həm nəzəri, həm də təcrubi işlər görülmüşdür.

Musiqi sahəsində dünya musiqi korifeyləri ilə bərabər, Ü.Hacıbəyli, Q.Qarayev, F.Əmirov, T.Quliyev, S.Hacıbəyov, Niyazi, S.Ələsgərov, A.Məlikov və digər bəstəkarlar öz əsərləri vasitəsilə millətimizi, xalqımızı bütün dünyaya tanıtdıra bildikləri üçün onlarda tanınmış şəxsiyyətlərdir. Musiqi ifaçılığı sahəsində də dünya miqyasında tanınmış məşhur ifaçılarla yanaşı, Azərbaycan xalqının görkəmli sənətkarları Bülbül, R.Behbudov, M.Maqomayev, Z.Xanlarova, Ş.Ələkbərova, Ş.Məmmədova, A.Qasimov və digər onlarla ifaçımız da parlaq istedadları ilə böyük şəxsiyyət səviyyəsinə qədər ucala bilmişlər.

1966-cı ildə dahi Ü.Hacıbəylinin rus dilində “Azərbaycanın musiqi incəsənəti”, 1972-ci ildə “Elm” nəşriyyatı professor B.O.Qurbanovun “Musiqi və ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi”, 2009-cu ildə Bakıda ABU-nun nəşriyyatında çap olunmuş “Musiqi pedaqogikası”, 2009-cu ildə professor K.Əliyevanın “Şəxsiyyətin yaradıcı potensialının təşəkkülünün psixologiyası”, 2011-ci ildə Bakıdakı “Mütərcim” nəşriyyatında Z.Bayramovanın “Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında uşaq səhnə musiqisi, 2013-cü ildə “Mütərcim” nəşriyyatında O.Rəcəbovun və F.Hidayətovanın “Ümumtəhsil məktəblərində musiqi tədrisi və tərbiyəsi metodikası” və s. kitab, monoqrafiya və metodik vəsaitlərində adları qeyd olunan müəlliflər məhz böyüməkdə olan gənc nəslin estetik mədəniyyətinin problemlərini araşdıraraq belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, estetik mədəniyyətli insanın tərbiyəsi prosesində incəsənət əsərlərindən istifadə etmək çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

2014-cü ilin 5-6 dekabrında Bakıda “Təhsildə mənəvi-əxlaqi dəyərlər: harmonik şəxsiyyətin inkişafı” mövzusunda keçirilən Beynəlxalq elmi konfransda keçmiş sovetlər birliyinin tərkibində olan respublikalardan da nümayəndələr iştirak edirdi.

Konfransın çap olunmuş materiallarında “Şagirdlərin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsi inkişafı və tərbiyəsi – şəxsiyyətin psixi və fiziki sağlamlığının təminatıdır”, “Mənəvi-əxlaqi dəyərlərin şəxsiyyətin formalaşdırılmasında rolu”, “Şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üzrə işin sistemi”, “Azərbaycan mütəfəkkirlərinin şagirdlərin əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşması haqqında pedaqoji ideyaları”, “Harmonik şəxsiyyətin formalaşmasında milli-mənəvi dəyərlərin rolu” və s. kimi məqalələrdə də müəyyən dərəcədə böyüməkdə olan gənc nəslin mədəni şəxs kimi formalaşdırılması problemləri bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapır. Bütün bunlarla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, araşdırılan kitablarda, monoqrafiyalarda, metodik vəsaitlərdə, məqalələrdə tədqiq etdiyimiz problemə çox az toxunulmuşdur. Bu mənada böyüməkdə olan gənc nəslin bilikli, təfəkkürlü, fiziki cəhətdən sağlam, bacarıqlı olmaları ilə bərabər, onların estetik mədəniyyətli bir insan kimi formalaşdırılması dövrümüzün ən vacib, lakin tam şəkildə həll olunması pedaqoji elmin qarşısında duran əsas, vacib problemlərdən biridir.

Birinci fəslin 3-cü paragrafi “Klassik musiqili səhnə əsərlərindən tədris prosesində istifadə imkanları” adlanır.

Məlum olduğu kimi, Ü.Hacıbəyli Azərbaycan professional musiqisinin banisidir və onun əsərləri, o cümlədən musiqili komediyaları daha əhatəli şəkildə məktəblilərimiz tərəfindən öyrənilməlidir. Lakin bununla bərabər, Azərbaycan bəstəkarlarının sonrakı illərdə, eyni zamanda respublikamızın müstəqillik qazandığı dövrlərdə yaratdığı digər musiqi janrları ilə yanaşı, musiqili komediyalarından müvafiq nümunələr uşaq incəsənət məktəblərinin, həm də ümumtəhsil məktəblərinin musiqi proqramlarına daxil edilməlidir. Belə olduqda məktəblilər müasir bəstəkarlarımızın yaradıcılıq xüsusiyyətləri ilə də tanış ola bilər, bunun isə böyüməkdə olan gənc nəslin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına böyük təsiri ola bilər.

əsasən, opera və balet janrlarını əhatə edir və operetta janrına aid musiqi nümunələri isə azlıq təşkil edir.

2000-ci illərin əvvəllərində Respublika Təhsil Nazirliyi tərəfindən aparılan kurikulum islahatlarına əsasən ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan bütün fənlər üzrə yaradılmış kurikulum proqramlarının dövlət səviyyəsində qəbulundan sonra yeni təlim standartlarına uyğun dərslik və müəllim üçün metodik vəsaitlərin yaradılması zərurəti meydana çıxır. Digər fənlər kimi orta ümumtəhsil məktəblərinin I–IX sinifləri üçün hazırlanaraq nəşr olunmuş “Musiqi fənni üzrə kurikulum”larda bu fənnin tədrisi üçün yeni təlim standartları yaradıldı. Bu standartlar bilavasitə bəstəkar, pedaqoji elmlər doktoru, professor, Rusiya Pedaqoji və Sosioloji Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Oqtay Rəcəbov tərəfindən yaradılmış və Musiqi Kurikulumu komissiyası və onun rəhbəri, SSRİ və Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti, professor F.Bədəlbəyli tərəfindən təkmilləşdirilmişdir. Uzun illər bu komissiya tərəfindən hazırlanmış bu sənəd digər fənlərlə əlaqədar kurikulum sənədi kimi dövlət tərəfindən qəbul edilmişdir. Nəhayət, 2008-ci ildən başlayaraq əvvəlcə ümumtəhsil məktəblərinin I sinifləri üçün “Musiqi” fənni üzrə müəllim üçün metodik vəsait O.Rəcəbov, N.Rəcəbova və Ş.Quliyeva tərəfindən tərtib edilərək “Naxsuana” nəşriyyatı tərəfindən çap olunur.

Əvvəlki illərdən fərqli olaraq, I siniflər üçün dərsliyin yazılmamasının səbəbini Təhsil Nazirliyinin mütəxəssisləri belə izah edirdilər: “I sinif şagirdləri hələ nə yaza, nə də oxuya bilir. Fikrimizcə, “Musiqi” fənni üzrə dərsliklərin II sinifdən başlayaraq yazılması daha məqsədəuyğundur”.

Əlbəttə ki, bu deyilən fikirdə həqiqət olsa da, I sinif şagirdləri üçün musiqi materialının məzmununu rəngarəng şəkillərlə göstərməklə dərslik tərtib etmək olardı. Belə ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin hər birində I sinif üzrə “Musiqi” fənninə aid “Müəllim üçün metodik vəsait”lə bərabər, həm də rəngarəng dərsliklər də nəşr olunur.

I sinif “Musiqi” dərsliyinin olması, şagirdlərin ilk gündən dərsliklə işləmək bacarığının inkişafına səbəb ola bilər. Digər

Balet Teatrında öz səhnə təcəssümünü tapır. Böyüklərin uşaqlar üçün oynadığı bu operada obrazlar heyvanlardır. Burada Tülkü, Canavar müsbət hesab olunan Alabaş, Dovşan, Ana toyuq, Xoruz və s. obrazlarla qarşı-qarşıya qoyulmuşdur.

1962-ci ildə bəstəkar-dirijor R.Mustafayev M.Ə.Sabirin şeirinin mövzusu əsasında “Tərs keçi” birpərdəli uşaq operasını yazır və sonradan bu əsər “Bənövşə” uşaq xoru kollektivinin ifasında lentə yazılaraq radioda səsləndirilir.

1964-cü ildə O.Zülfüqarov “Pişik və sərçə” adlanan 10 musiqi nömrəsindən ibarət 20 dəqiqəlik operasını başa çatdırır. Burada ac pişik və sərçə obrazları öz əksini tapır. Bu operada uşaqlara aydın olur ki, yemək üçün tutulmuş pişiyin ağızından sərçə öz ağı hesabına canını qurtarır. Bu əsər 1964-cü ildə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Şirkətinin simfonik orkestrinin müşayiəti ilə solistlərdən Alla Rəhimova və Kazım Məmmədov tərəfindən fond üçün yazılmışdır.

1965-66-cı illərdə O.Zülfüqarov şair R.Heydər in librettosu əsasında “Meşə nağılı” adlı ikinci operasını yazır. Bu əsər “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” adlı Azərbaycan xalq nağılına əsaslanmışdır. Operada Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm kimi keçi balalarından başqa Ana keçi, Canavar, Tülkü, Çaqqal, Dovşan, Ayı və başqa obrazlar da var. Operada ac canavar ana keçinin balalarını yemək istəyir. Lakin balalarını sevən, mübariz ana canavarı öz buynuzları ilə öldürməklə 3 balasını xilas edir.

Bəstəkar N.Əliverdibəyov “Cırt dan” operasını 1973-cü ildə yazsa da, yalnız 1978-ci ildə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında tamaşaya qoyulur. Üç pərdəli “Cırt dan” operasında əsl adı Aslan olan Cırt dan divi xəlbirlə su gətirməyə göndərəndə qarının göstərdiyi ağacda olan yumurtanı qoruyan ilan dostları ilə birlikdə öldürür və onların canını birdəfəlik divdən azad edir.

Bu operanın librettosu R.Bağirova məxsusdur və əsər professional musiqişilər tərəfindən tamaşaya qoyulmuşdur.

Bəstəkar Z.Bağirov 1979-cu ildə rus yazıçısı Lazar Laginin əsəri əsasında “Qoca Xottabıç” adlı operasını bitirir və bu əsər

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycanda ilk dəfə böyük bəstəkar Soltan Hacıbəyovun 1947-ci ildə yazdığı “İskəndər və Çoban” operası sonradan digər bəstəkarlarımız tərəfindən yeni-yeni uşaq operalarının yaranmasına səbəb olmuşdur. S.Hacıbəyovun bu sahədə gördüyü iş sonrakı illərdə B.Zeydman, O.Zülfüqarov, İ.Məmmədov, R.Mustafayev, R.Şəfəq, N.Əliverdibəyov, Z.Bağirov, S.İbrahimova, L.Vaynşteyn, O.Rəcəbov, C.Zülfüqarov, R.Həsənova, S.Fərəcov, C.Abbasov və A.Dadaşov kimi tanınmış Azərbaycan bəstəkarları tərəfindən davam etdirilmişdir. Klassik Avropa opera janrından istifadə edən Azərbaycan bəstəkarları məzmunca milli, formaca ümumbəşəri olan operaların yaranmasında zəngin təcrübə əldə etdilər.

Dissertasiyanın **III fəsl** “**Ümumtəhsil orta məktəb şagirdlərinin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılması prosesində musiqili səhnə əsərlərindən istifadənin imkan və yolları**” adlanır və iki paraqraftan ibarətdir.

Bu fəslin 1-ci paraqrafı “ Musiqi” fənninin tədrisi prosesində musiqili səhnə əsərlərindən istifadə edilməsinin şagirdlərin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılmasına təsiri” adlanır.

Bu paraqrafta Bakının və Azərbaycan rayonlarının bir sıra orta ümumtəhsil məktəblərinin “Musiqi”fənninin I-IX siniflərində qabaqcıl müəllimlərin dissertasiya müəllifinin rəhbərliyi ilə aparılmış dərslərdən nümunələr öz əksini tapmışdır.

Məsələn, Bakının 190 nömrəli tam orta məktəbin I sinifdə O.Zülfüqarovun “Meşə nağılı”, 20 nömrəli tam orta məktəbin II sinifdə musiqi müəllimi Sevda Rzayevanın bəstəkar Sevda İbrahimovanın “Nənəmin nəğməli nağılları”, Azərbaycan-Avropa liseyin III sinifində musiqi müəllimi S.Həsənovanın bəstəkar O.Rəcəbovun “Göyçək Fatma”, Quba şəhərinin 2 nömrəli ümumtəhsil məktəbinin IV sinifində musiqi müəllimi Anatollu Abbasovun bəstəkar Ü.Hacıbəylinin “Koroğlu” operasından, Bakının 193 nömrəli məktəbinin V sinif şagirdləri musiqi müəllimi G.Məmmədovanın bəstəkar Ü.Hacıbəylinin “Arşın mal alan”, Bakının 183 nömrəli məktəbinin VI sinifdə bəstəkar Ramiz Mustafayevin “Vaqif”, , Gəncə şəhəri 5 nömrəli orta məktəbin VII sinifində bəstəkarlar Q.Qarayevin və C.Hacıyevin “Vətən” operaları, Bakının

18 nömrəli orta məktəbinin VIII sinfində musiqi müəllimi S.Həsənovanın bəstəkar Q.Qarayevin “Yeddi gözəl” baleti, Bakının 203 nömrəli orta məktəbin IX sinfində musiqi müəllimi Ş.Məmmədovanın M.Maqomayevin “Nərgiz” operası haqqında məlumatları verərkən hansı müasir təlim metodlarından istifadə etdikləri öz əksini tapmışdır.

Qeyd olunan məktəblərdə aparılan sorğular nəticəsində müəyyən olundu ki, “Musiqi” fənninin tədrisi prosesində musiqili səhnə əsərlərini müntəzəm dinləyən şagirdlərin musiqi dinləmək, digər fənləri mənimsəmə bacarıqları, müqayisəetmə, nəticəçıxartma qabiliyyətləri kontrol sinifdə oxuyan şagirdlərdən çox inkişaf etmişdir. Onlar eyni zamanda məktəbdə keçirilən musiqi gecələrində, musiqili viktorinalarda da daha fəal iştirak edirlər ki, bu da estetik mədəniyyətli insanlara xas olan xüsusiyyətlərdir.

Dissertasiya müəllifi bu paragrafda I-IX siniflər üçün istifadə olunması məsləhət görülən Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərlərinin siyahısını da vermişdir.

Bu paragraf aşağıdakı nəticələrlə yekunlaşır:

1. Ümumtəhsil məktəblərinin “Musiqi” fənni üzrə dərslərlərində Azərbaycan və dünya musiqi korifeylərinin musiqili səhnə əsərləri ilə zənginləşdirilməsi, şagirdlərin estetik mədəniyyətli şəxsiyyətkimi formalaşdırılması prosesinə öz müsbət təsirini göstərir.

2. Musiqili səhnə əsərləri bir neçə incəsənət növünün sintezi ilə yarandığı üçün şagirdlər müxtəlif incəsənət nümunələri arasında məntiqi əlaqələr yaradır ki, bu da onların bilik səviyyələrinin inkişafında böyük rol oynayır.

3. Musiqili səhnə əsərlərində müxtəlif incəsənət nümunələri ilə qarşılaşan şagirdlərin ümumi mədəniyyət səviyyələrinin artması treninlər zamanı məlum olmuşdur.

4. Uşaq incəsənət məktəblərində oxuyan şagirdlər, eyni zamanda orta ümumtəhsil məktəblərində oxuduğundan onların ümumi mədəniyyət səviyyəsi adi orta məktəb şagirdlərindən daha yüksək olur, həm də bu cür şagirdlər yüksək mədəniyyət daşıyıcılarına çevrilirlər.

III fəslin 2-ci paragrafı “Fənlərarası əlaqə prosesində musiqili səhnə əsərlərindən istifadənin məktəblilərin estetik mədəniyyətinə təsiri” adlanır.

Bu paragrafda qeyd olunur ki, ümumtəhsil məktəblərində müxtəlif ixtisas yönümlü fənlərin tədrisi, dərnlərin təşkili, şagirdlərin dünyagörüşünün inkişafına müsbət təsir göstərməklə yanaşı, onun təxəyyül və təfəkkürünün düzgün istiqamətlənməsində də müstəsna rol oynayır. Bununla bərabər aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bir çox qabaqcıl, inkişaf etmiş ölkələrdə fəaliyyət göstərən gimnaziyalarda, kubar qızlar institutlarında musiqi tərbiyəsi nəticə etibarını ilə opera tamaşalarının qoyulması ilə tamamlanırdı.

Azərbaycanda uşaq musiqili teatrlarının yaranmasında ilk addım kimi Ü.Hacıbəyov adına Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının nəzdində fəaliyyətə başlayan “Uşaq opera studiya”sını xüsusilə vurğulamaq lazımdır.

Respublika Təhsil Nazirliyi sistemində uzun illər fəaliyyət göstərən Respublika İncəsənət Gimnaziyasında ümumtəhsil fənlərinin adi ümumtəhsil məktəblərinin tədris planlarına uyğun tam şəkildə keçirilməsi ilə bərabər, incəsənətin müxtəlif istiqamətlərində (musiqi, təsviri və tətbiqi sənət, xoreoqrafiya, teatr) özlərinə məxsus olan tədris planlarına uyğun təlim həyata keçirilir.

Bu tipli məktəblərdən biri də Heydər Əliyev adına Təhsil Kompleksidir ki, burada da təlim prosesi təxminən Respublika İncəsənət Gimnaziyasında olduğu kimidir. Təhsil Nazirliyi sistemində Bülbül adına orta-ixtisas musiqi məktəbində də ümumtəhsil fənləri ilə bərabər, gələcəkdə musiqi təmayüllü ali məktəblərə daxil olmaq üçün dərinləşdirilmiş musiqi proqramları ilə də dərns prosesi həyata keçirilir.

Bakının orta ümumtəhsil məktəbləri arasında 190 nömrəli, Nəsimi rayonunun 160 nömrəli və s. məktəblərində gözəl musiqi kollektivləri ilə bərabər, musiqili tamaşalar hazırlayan studiyalar yaradılır və burada Azərbaycan bəstəkarlarının uşaq operaları ilə yanaşı Ü.Hacıbəylinin musiqili komediyalarından “Arşın mal alan”, “O olmasın bu olsun” məktəblilərin ifasında tamaşaya qoyulurdu.

Müşahidələr nəticəsində məlum oldu ki, musiqili səhnə əsərlərində iştirak edən məktəblilər də ümumtəhsil dərslərinə də münasibət dəyişir, dərnsə və təlim-tərbiyəyə davamiyyət daha da

güclənir. Obrazların ifası, səhnələrin dəyişməsi, rəngarəngliyi şagirdlərin dünyagörüşünü formalaşdırır, həyata baxışlarını zənginləşdirir, düşüncə tərzini düzgün istiqamətə yönəldir. Çünki şagirdlərin dünyagörüşünün hərtərəfli inkişafı, cəmiyyətdə baş verən qlobal məsələlərin həllinin təzahürüdür. Bu paraqrafda göstərilir ki, qeyd olunan məktəblərin opera studiyalarında musiqili səhnə əsərlərində iştirakçı olan məktəblilərdən hətta Xalq artisti, Əməkdar artist kimi fəxri adlara layiq olanlar olmuşdur. Məsələn keçən əsrin 90-cı illərində Respublika İncəsənət Gimnaziyasının şagirdi S.Cəfərov Bəstəkar O.Rəcəbovun “Xeyir və şər” operasında baş rolda çıxış etmiş, bu gün isə o, M.F.Axundov adına Azərbaycan Opera və Balet teatrının səhnəsində Koroğlu rolunu oynayır və Xalq artisti fəxri adı layiq görülmüşdür. Gimnaziyanın keçmiş məzunu Teymur Əmrah bu gün əməkdar artist fəxri adını daşıyır və onlarla belə misallar göstərmək mümkündür.

Musiqili səhnə əsərlərinin tamaşaya qoyulması ilə əlaqədar tamaşada iştirak edən məktəbli-aktyorlarda bir sıra qabiliyyətlər (nitq mədəniyyəti, səhnə hərəkəti və s.) formalaşaraq inkişaf etdirilir ki, bunların da böyüməkdə olan gənc nəslin şəxsiyyət kimi yetişməsində böyük rolu vardır. Dissertasiyada qeyd olunur ki, musiqili səhnə əsərlərinin tamaşalarında iştirak edən şagirdlərin estetik mədəniyyətinin formalaşması ilə bərabər onların əqli, fiziki, psixi, nitq mədəniyyəti də paralel olaraq inkişaf edir.

Dissertasiyada dərindənərar musiqili səhnə əsərlərində iştirak edən şagirdlərin aşağıdakı səhnə hərəkətlərinə yiyələnməyi vacib sayılır:

- a) səhnədə müxtəlif şəraitdə hərəkət etmək;
- b) səhnədə yığılma;
- c) səhnə fəndlərindən istifadə edərək tərəf-müqabilini bir yerdən digər tərəfə aparmaq;
- d) təsir və əks təsir göstərmək, gülüş elementləri;
- e) əşyalarla rəftar qaydaları;
- f) müxtəlif əsrlərdə mövcud olan təzim qaydalarının qavranılması;
- g) hərəkətlə danışıq arasında uyğunluq;
- h) səhnədə bədənin forma və cizgilərini hiss etmək kimi qruplar daxildir.

Dissertasiyada qeyd olunur ki, estetik mədəniyyətli insanın formalaşması üçün aşağıda göstərilən xüsusiyyətlərə malik olması vacibdir:

1. Savadlı, bacarıqlı olmalı, müasir texnologiyalardan baş çıxarmalı;
2. Peşə sahibi olmalıdır;
3. İctimai mövqə və nüfuza sahib olmalıdır;
4. Öz fəaliyyəti ilə ailəsinə, özünə və cəmiyyətə fayda verməlidir;
5. Mədəni-mənəvi keyfiyyətlərə malik olmalıdır;
6. Psixi və fiziki cəhətdən sağlam olmalıdır.

Heç şübhəsiz, bu göstərilən yeddi xüsusiyyətin hamısının məktəbdə oxuduğu müddətdə şagirdlərə aşılması qeyri-mümkündür. Belə ki, şagirdin məktəbdə oxuduğu müddətdə hansısa peşəyə yiyələnməsi qeyri-mümkündür. Bunun üçün orta ixtisas peşə məktəbləri mövcuddur və şagirdlər 9-cu sinfi bitirdikdən sonra bu tip məktəblərdə həm orta məktəb təhsilini davam etdirir, həm də müəyyən bir peşənin, sənətin sirlərini öyrənirlər. Bu sahədə müəyyən bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnirlər. Belə məktəbləri bitirən şagirdlər adətən sərbəst olaraq müstəqil əmək fəaliyyətində olurlar. Yaxud ali məktəblərin birində təhsillərini davam etdirirlər.

Dissertasiyada musiqili səhnə əsərlərinin tamaşalarında aktyor kimi iştirak edən şagirdlərdə aşağıdakı keyfiyyətlərin yarandığı öz əksini belə tapır:

1. Aktyor-şagirdlərin nitq mədəniyyəti formalaşır;
2. Aktyor-şagirdlər səhnədə müxtəlif obrazları həm də səhnə hərəkətləri ilə göstərə bildiklərindən onlar həyatda da öz hərəkətlərini tənzimləyə bilir;
3. Səhnədə şagirdlər, eyni zamanda sözləri düzgün tələffüz edə bilmək qabiliyyəti də qazanır ki, bu da onların gələcəkdə nitq mədəniyyətinin inkişafına səbəb olur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz keyfiyyətlərin şagirdlərdə vəhdət şəklində toplanması onların gələcəkdə musiqili, mədəniyyətli insan kimi formalaşması üçün münbit şəraitin yaranmasına səbəb olur.

Heç də təsadüfi deyil ki, musiqili səhnə əsərləri tamaşalarında aktyor kimi iştirak edən bir çox şagirdlər sonradan öz həyatlarını

səhnəyə həsr edərək böyük müvəffəqiyyətlər əldə edərək, xalqın rəğbətini və sevgisini qazanırlar.

Digər tərəfdən heç də vacib deyil ki, bu şagirdlər özləri üçün səhnəni sənət kimi qəbul etsinlər.

Bir vacib faktı qeyd etmək yerinə düşər.

Ulu öndərimiz Heydər Əlirza oğlu Əliyev Naxçıvanda məktəb dram dərnəyinin uzun illər üzvü olduğu üçün o, çox böyük nitq mədəniyyətinə, natiqlik bacarığına sahib idi. Malik olduğu bu bacarıq da gələcəkdə Ulu Öndərimizin dünya səviyyəli diplomat kimi formalaşmasında heç də az rol oynamamışdır.

Məlumdur ki, estetik mədəniyyətli insanın formalaşması şərtlərindən biri fərdin savadlı, bilikli olmasıdır. Ona görə də şagirdlərin iştirakı ilə musiqili səhnə əsərlərinin tamaşalarının məşqləri zamanı musiqi rəhbərinin yeri gəldikcə musiqi terminləri ilə əlaqədar məlumatlar verməsi aktyor-məktəblilərin biliklərinin, musiqi savadlarının artmasına səbəb olur ki, bunun nəticəsində tərbiyə olunanların incəsənətə dair dünyagörüşləri genişlənir və musiqi mədəniyyəti inkişaf edir. Ona görə də aktyor-şagirdlərə aşağıda göstərilən musiqi terminləri ilə əlaqədar məlumatların yeri gəldikcə musiqi rəhbəri tərəfindən verilməsi məqsəduyğundur.

Cədvəl 3.2.1

Mövzunun adı	İzahı
Antrakt	Tamaşa pərdələrinin arasında verilən fasilə.
Ariya	Tamamlanmış quruluşuna görə epizod. Opera, oratoriya və kantatada simfonik orkestrin müşayiəti ilə tək vokal ifaçı tərəfindən ifa edilən musiqi nömrəsi.
Arietta	Ariyadan kiçik musiqi nömrəsi.
Bariton	Yəni ağır ton bas və tenor arasında olan orta kişi səsi.
Balet	Fransızcadan tərcümədə “rəqs edirəm” deməkdir. Balet XVII əsrin II yarısında Fransada formalaşmış. XVIII əsrin əvvəllərində müstəqil janra çevrilmiş. Ciddi (faciəvi) və komik baletlər mövcud olub.

Dirijor	Fransızcadan tərcümədə “idarə edən”, “istiqaətləndirən” deməkdir. Yəni orkestr, xor, mahnı və rəqs ansambli, opera və balet, operetta musiqi kollektivlərinə rəhbərlik edib, onlara istiqamət verən şəxs.
Duet	Latıncadan tərcümədə “iki” deməkdir. Opera, operetta, oratoriya, kantatada iki nəfərdən ibarət vokal ansambl növü.
Final	Böyük formalı musiqi əsərinin sonu.
Xor	Vokal musiqi ifaçıları kollektivi.
Xormeystr	Xor kollektivinin rəhbəri, dirijoru.
Kovatina	Lirik xarakterli kiçik opera ariyası.
Kressendo	Səslənməni get-gedə gücləndirmək deməkdir.
Orkestr	Böyük musiqi kollektivi: simfonik orkestr, kamera orkestri, simli orkestr, xalq çalğı alətləri orkestri, nəfəsli orkestr və s.
Terset (trio)	Üç nəfərdən ibarət musiqi qrupu.
Uvertüra	Fransızcadan tərcümədə “açmaq” deməkdir. Opera, balet, operetta musiqili səhnə əsərlərinin əvvəlində səslənən musiqi nümunəsi.
Opera	Musiqili-səhnə əsəridir. Bu janrda dramaturgiya, musiqi, təsviri sənət, xoreoqrafiya vəhdətdə özünü göstərir. İlk opera XVI əsrin sonunda İtaliyanın Florensiya şəhərində yaranmışdır. Müxtəlif növlü operalar vardır: tarixi qəhrəmanlıq, tarixi romantik, lirik, komik operalar. Operanın ədəbi əsasını libretto təşkil edir.
Operetta	İtalyan dilindən tərcümədə mənası “kiçik opera” deməkdir. Bu, komik məzmunlu və komediya xarakterli musiqili səhnə əsəridir.

Yuxarıda qeyd olunan müxtəlif musiqi terminlərindən əlavə musiqi rəhbəri məşqlər zamanı dinamik işarələr, tonallıqlar, sadə və

mürəkkəb akkordlar, intervallar və s. haqqında qısa, lakin konkret məlumatlar verə bilər. Musiqi rəhbəri çalışmalıdır ki, aktyor-şagirdlərlə ünsiyyətində musiqi terminlərindən istifadə etsin və şagirdlərdən də bunu tələb etsin.

Digər tərəfdən musiqi rəhbəri ifa olunan operanın müxtəlif musiqi nümunələri üzərində aparılan yaradıcılıq işindən sonra şagird-aktyorlarda evə internet vasitəsilə öyrəndikləri musiqi terminləri ilə əlaqədar əlavə məlumatlar toplamağı tapşırır. Müşahidələr göstərir ki, şagird-aktyorlar məmmuniyyətlə müəllimin tapşırığını yerinə yetirərək bu və ya digər musiqi termini, onun mənşəyi, məzmunu, mənası ilə əlaqədar məlumatlar toplayaraq sonrakı məşqlər zamanı öz dostları ilə əldə etdikləri yeni bilikləri bölüşdürməyə cəhd göstəriirlər. Bu da bütövlükdə uşaq yaradıcılıq kollektivinin ümumilikdə musiqi mədəniyyətinin inkişafına və gələcəkdə onların şəxsiyyət kimi formalaşmağına öz müsbət təsirini göstərir.

Bu cür dərşdənkənar musiqi məşğələlərində məktəblilər arasında olan qarşılıqlı informasiya əlaqələri onların musiqi mədəniyyətlərinin və ümumilikdə, ümumi mədəniyyətinin inkişafına da böyük təsir göstərə bilər ki, bunun da şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında böyük rolu var.

Digər tərəfdən həm də ümumtəhsil məktəbində “Musiqi” fənninin tədrisini və məktəbdənkənar musiqili səhnə əsərlərinin tamaşaları ilə əlaqədar aparılan məşqlərin bir-birinə qarşılıqlı təsirini yaddan çıxarmaq olmaz. Belə ki, bu iki cür musiqi məşğələlərinin qarşılıqlı təsiri nəticəsində şagird-aktyorların həm musiqi savadı, həm də ümumi mədəniyyəti zənginləşir, şagirdlər yaradıcılıqla məşğul olduğundan kollektiv daxilində birləşirlər. Özlərinin bu, yaxud digər nümunəsinə olan şəxsi münasibətləri yaranır və bu sahədə onlar sərbəst olaraq fikir söyləmək qabiliyyətinə yiyələnirlər, həm də iradə göstərərək söylədikləri fikir üzərində dayanmağa çalışırlar ki, bütün bunların hamısı estetik mədəniyyətli şəxsiyyətə məxsus olan keyfiyyətlərdir.

Müşahidələr göstərir ki, musiqili yaradıcılıq kollektivlərində iştirak edən məktəblilər tədris olunan digər fənlərə də yaradıcı münasibət göstəriirlər. Onlar arasında əlaqələr yaratmağa, oxşar və fərqli cəhətləri araşdırıb tapmağa başlayırlar. Məhs bu yolla

şagirdlərin ümumilikdə, tədris prosesinə olan marağı daha da artır. Mənimsədikləri bilikləri çox asanlıqla tətbiq edə bilirlər, yəni bilik bacarığa, daha sonra vərdişə çevrilməyə başlayır.

Dissertasiyanın **IV fəsl** **“Dərşdənkənar musiqi məşğələlərində şagirdlərin estetik mədəniyyətinin formalaşdırılmasının imkanları”** adlanır və 2 paragrafdan ibarətdir.

IV fəslin 1-ci paragrafi **“Uşaq opera studiyalarında problemlə əlaqədar musiqili səhnə əsərlərindən istifadə vasitələri”** adlanır.

Bu paragrafda dissertasiya müəllifi 1975-ci ildən bu günə kimi Respublika İncəsənət Gimnaziyasında fəaliyyət göstərən “Uşaq opera studiyası”nın fəaliyyəti burada tamaşaya qoyulmuş operalar haqqında məlumat verir.

Dissertasiya müəllifi müxtəlif illərdə musiqili səhnə əsərlərində bilavasitə iştirak edən şagirdlərin estetik mədəniyyətinin inkişaf dərəcəsinə müəyyənləşdirmək üçün “İncəsənət Gimnaziyası”nda eksperimentlər aparmışdır.

Pedaqoji eksperiment bir neçə mərhələdə aparılmışdır: birinci mərhələdə (2011-2012-ci illər), yəni müəyyənləşdirici mərhələdə O.Rəcəbovun “Tıq-tıq xanım” operasında iştirak edən V-IX sinif şagirdlərinin musiqili səhnə əsərlərinə dair bilik və bacarıqlarının, eyni zamanda onlara rəhbərlik edən müəllimlərin professional səviyyələri yoxlanılmışdır. Bununla bərabər bu mərhələdə musiqili tamaşada iştirak edən şagirdlərin də öyrəndikləri fənlər üzrə bilik və bacarıqlarının səviyyələri test yolu ilə müəyyənləşdirilmişdir. İkinci mərhələdə (2013-2014-cü tədris ili), şagirdlərin hazırlığının təkmilləşdirilməsinin müəyyən edilmiş yolları, dərş materialları, metodik üsullar aprobeşiyadan keçirilmişdir. Üçüncü mərhələdə (2015-2016 –cı tədris ili), yəni formalaşdırıcı eksperiment zamanı şagirdlərin tamaşa ilə əlaqədar bilik və bacarıqları sistemli şəkildə öyrənilmiş, həm də bunların dinamik inkişafı aydınlaşdırılaraq ümumi nəticəyə gəlinmişdir.

Bütün bu deyilənlər aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır (faizlə):

Cədvəl 4.1.1

Qruplar	Yoxlama sualların sayı	Şagirdlərin sayı	Şagirdlərin yoxlama işlərinə cavabı		
			Tam düzgün cavab	Düzgün tam olmayan cavab	Düzgün olmayan cavab
Eksperimental	1	20	37.5 %	45.8%	16.7 %
	2	18	31.5 %	43.5 %	24.0 %
	3	17	27.4 %	38.5%	34.0 %
Kontrol	1	20	35.6 %	51.1 %	13.3 %
	2	18	39.1 %	47.8 %	13.1 %
	3	17	34.0 %	51.1 %	15.0 %

Cədvəldən görünür ki, eksperimental qruplarda şagirdlərin səviyyələri kontrol qrupları ilə müqayisədə daha uğurludur.

Dissertasiya müəllifi musiqili səhnə əsərlərində istər solo, istərsə xor, yaxud rəqs səhnlərində iştirak edən şagirdlərlə tamaşada iştirak etməyən şagirdləri digər ümumtəhsil fənlərini mənimsəmə səviyyələrinin necə inkişaf etməsi prosesini öyrənmək üçün də eksperiment aparmışdır. Məlum olmuşdur ki, musiqili səhnə əsərlərində bilavasitə iştirak edən şagirdlərin diqqəti, nitq mədəniyyəti, ədəbiyyat, riyaziyyat fənlərinin mənimsənilmə səviyyəsi digər incəsənət ixtisaslarında oxuyan şagirdlərin qavrama səviyyəsindən daha yüksək olur. Bu ondan irəli gəlir ki, şagirdlər musiqili səhnə əsərləri tamaşalarında solist, xor şəklində musiqi ifaçılığı, yaxud rəqsin icrasında eyni zamanda bir neçə incəsənət növləri ilə vəhdət şəklində iştirak edirlər. Belə ki, operalarda solist aktyor, yaxud xorda oxuyan şagirdlər eyni zamanda musiqi və poeziyanın vəhdətini həyata keçirir, musiqinin ritminə uyğun olaraq

səhnə hərəkətləri ilə məşğul olurlar. Bu şagirdlərdə nitq mədəniyyəti, səhnə danışığı, obraza daxilolma, musiqi ritmini duymaq, obrazın xarakterinə uyğun musiqini dinamik nüanslarla istifadə etmək kimi qabiliyyətlərin formalaşmasına və inkişafına səbəb olur. Şagirdlərin musiqi ilə bərabər, həm poeziya, həm də müxtəlif janrlı musiqili səhnə əsərlərinə olan maraqları artır. Məlum olmuşdur ki, bu qəbildən olan şagirdlər məktəbdənkənar vaxtlarda telekanallarda göstərilən klassik musiqili səhnə əsərlərinə də tamaşa edir, bu haqda öz həmyaşdqları ilə müzakirə aparır və müxtəlif diskussiyalarda fəal iştirak edirlər. Şagirdlərin əksəriyyəti Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən kitabxanalara üzv olaraq mütaliə dairəsini zənginləşdirir, eyni zamanda dünya klassiklərinin əsərləri ilə sərbəst şəkildə tanış olur ki, bu da şagirdlərin ümumdünya baxışlarının daha geniş olmasına səbəb olur. Təbii ki, bütün bu proseslər şagirdlərdə ədəbiyyat fənninə olan marağın artmasına gətirib çıxarır.

Musiqili teatr şöbəsində təhsil alan şagirdlərin simli alətlər, fortepiano, xalq çalğı və nəfəs alətləri şöbələrində oxuyan şagirdlərdən ümumtəhsil fənlərinin mənimsəmə səviyyəsinin fərqlənməsini araşdırmaq üçün aşağıda göstərilədiyi qaydada V sinifdə eksperiment aparılıb.

Sinif üç sradan ibarət olduğı üçün simli alətlər və fortepiano şöbələrində oxuyan şagirdlər III sırada, xalq çalğı və nəfəs alətləri şöbələrində oxuyan şagirdlər II sırada, teatr şöbəsində oxuyan şagirdlər isə I sırada (hər sırada 10 şagird olmaqla) yerləşdirilir. Bütün sinifdə ümumtəhsil fənləri üzrə (riyaziyyat, ədəbiyyat, tarix, rus dili, ingilis dili fənlərinin hər birindən 5 sual olmaqla) test yoxlaması keçirilir. Test yoxlamasını həyata keçirmək üçün bütün sinifə 2 dərş saatı ayrılır. Test imtahanı keçirildikdən sonra yoxlama komissiyası (hər fəndən bir müəllim olmaqla) test suallarına yazılmış cavabları yoxlamış və nəticə aşağıda göstərilən cədvəldəki kimi olmuşdur.

Cədvəl 4.1.2

N	Fənlərin adları	Şəbələr	Şagirdlərin sayı	Teatr şöbəsi				Simli və fortepiano				Nəfəs alətləri x.ç.a.			
				I sıra				II sıra				III sıra			
				Zəif	Orta zəif	Yaxşı	əla	Zəif	Orta zəif	Yaxşı	əla	Zəif	Orta zəif	Yaxşı	əla
1	Ədəbiyyat	10ş	1	2	4	3	3	3	1	3	2	3	3	2	
2	Riyaziyyat	10ş	2	1	4	3	3	2	2	3	4	2	4	2	
3	Tarix	10ş	2	1	3	4	3	3	2	2	3	4	2	1	
4	İngilis dili	10ş	1	2	4	3	4	2	3	1	4	3	1	2	
5	Rus dili	10ş	2	1	4	3	3	3	3	1	3	3	3	1	

Sxemdən görüldüyü kimi ümumtəhsil fənləri üzrə ən yaxşı nəticələri “teatr şöbəsi”nin şagirdləri göstərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif vaxtlarda bu tərzdə test yoxlamaları keçirilmiş və nəticə yuxarıda göstərilən 2 nömrəli cədvələ uyğun gəlmişdir.

Bundan əlavə 2014-2016-cı illərdə V sinifdən əlavə VI-IX siniflərdə də bu istiqamətdə test imtahanları təşkil olunmuşdur. Göstərici V sinifdə alınan nəticələrə çox yaxın olmuşdur.

Bu isə ondan irəli gəlir ki, “Teatr şöbəsi”ndə təhsil alan şagirdlər aktyorluq fənni ilə bərabər teatr tarixi, səhnə hərəkəti, səhnə danışıqı, vokal, fortepiano fənləri üzrə məşğələlərdə iştirak edirlər ki, bu da onların hərtərəfli inkişafı üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

IV fəslin 2-ci paragrafı “Uşaq opera studiyalarında problemlə əlaqədar aparılmış eksperimentlərin nəticəsi” adlanır. Bu paragrafda Respublika İncəsənət Gimnaziyasında uzun illər fəaliyyət göstərmiş “Uşaq opera studiyası” tərkibində iştirak etmiş şagirdlərin inkişafı ilə əlaqədar məlumatlar verilmişdir. Həmin operaların iştirakçıları olan və bu gündə məşhur ifaçılar, aktyorlar, rejissor və kino rejissorlar haqqında məlumatlar nəzərə çatdırılmışdır. Bu prosesdə məktəb dramları və opera studiyası

şagirdlərinin ümumtəhsil fənlərinin mənimsəmə dərəcələri də eksperiment vasitəsilə yoxlanılmış nəticələr xüsusi cədvəllərdə əks etdirilmişdir.

Musiqili səhnə əsərlərində istər solo, istərsə xor, yaxud rəqs səhnələrində iştirak edən şagirdlərlə tamaşada iştirak etməyən şagirdləri digər ümumtəhsil fənlərini mənimsəmə səviyyələrinin necə inkişaf etməsi prosesini öyrənmək üçün də eksperiment aparılmışdır. Məlum olmuşdur ki, musiqili səhnə əsərlərində bilavasitə iştirak edən şagirdlərin diqqəti, nitq mədəniyyəti, ədəbiyyat, riyaziyyat fənlərinin mənimsənilmə səviyyəsi digər incəsənət ixtisaslarında oxuyan şagirdlərin qavrama səviyyəsindən daha yüksək olur. Bu ondan irəli gəlir ki, şagirdlər musiqili səhnə əsərləri tamaşalarında solist, xor şəklində musiqi ifaçılığı, yaxud rəqsin icrasında eyni zamanda bir neçə incəsənət növləri ilə vəhdət şəklində iştirak edirlər. Belə ki, operalarda solist aktyor, yaxud xorda oxuyan şagirdlər eyni zamanda musiqi və poeziyanın vəhdətini həyata keçirir, musiqinin ritminə uyğun olaraq səhnə hərəkətləri ilə məşğul olurlar. Bu şagirdlərdə nitq mədəniyyəti, səhnə danışığı, obraza daxilolma, musiqi ritmini duymaq, obrazın xarakterinə uyğun musiqini dinamik nüanslarla istifadə etmək kimi qabiliyyətlərin formalaşmasına və inkişafına səbəb olur. Şagirdlərin poeziyaya, həm də müxtəlif janrlı musiqili səhnə əsərlərinə olan maraqları artır. Məlum olmuşdur ki, bu qəbildən olan şagirdlər məktəbdənkənar vaxtlarda telekanallarda göstərilən klassik musiqili səhnə əsərlərinə də tamaşa edir, bu haqda öz həmyaşıdları ilə müzakirə aparır və müxtəlif diskussiyalarda fəal iştirak edirlər. Şagirdlərin əksəriyyəti Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən kitabxanalara üzv olaraq mütaliə dairəsini zənginləşdirir, eyni zamanda dünya klassiklərinin əsərləri ilə sərbəst şəkildə tanış olur ki, bu da şagirdlərin ümumdünya baxışlarının daha geniş olmasına zəmin yaradır. Təbii ki, bütün bu proseslər şagirdlərdə ədəbiyyat fənninə olan marağın artmasına da müsbət təsir göstərir.

Dissertasiya işinin əsas müddəaları müəllifin aşağıdakı əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. Sadıqzadə, H.Ə. Uşaq musiqili teatr məşqlərinin şairlərin nitq mədəniyyətinə təsiri // - Bakı: Musiqi dünyası, – 2013. – №2, - s.54-59.

2. Sadıqzadə, H.Ə. Şəxsiyyətin formalaşmasının pedaqoji, psixoloji və fəlsəfi mahiyyəti // - Bakı: Musiqi dünyası, - 2013. – №3, - s.87-94.

3. Sadıqzadə, H.Ə. İcəsənət gimnaziyası inkişaf müstəvisində // - Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Mütərcim, – 2013. – №2, – s.249-253.

4. Sadıqzadə, H.Ə. Xüsusişdirilmiş orta təhsil müəssisələrində teatr sənətinin tətbiqi və təbliği xüsusiyyətləri // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Mütərcim, – 2014. – №4, – s.261-264.

5. Sadıqzadə, H.Ə. Musiqi qabiliyyətləri tərbiyəsinin problemləri // - Bakı: Musiqi dünyası, – 2014. – №3, - s.25-29.

6. Sadıqzadə, H.Ə. İncəsənət gimnaziyasında ümumtəhsil fənlərinin incəsənət növlərinə inteqrasiyası // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Mütərcim, – 2014. – №2, – s.347-353.

7. Sadıqzadə, H.Ə. Uşaq musiqili teatr məşqlərinin şairlərin səhnə hərəkətinə təsiri // - Bakı: Musiqi dünyası, — 2014. – №3, - s.35-39.

8. Sadıqzadə, H.Ə. Müxtəlif ictimai quruluşlarda musiqinin rolu və əhəmiyyəti // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Mütərcim, – 2015. – №2, – s.201 -231.

9. Sadıqzadə, H.Ə. Mədəniyyət - şəxsiyyətin formalaşmasında vasitə kimi // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2015. – №1/62 – s.107-108.

10. Sadıqzadə, H.Ə. Oqtay Rəcəbovun uşaqlara həsr edilmiş operaları // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Mütərcim, – 2015. – №3 – s.159-165.

11. Sadıqzadə, H.Ə. Musiqi fənni üzrə şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi // - Bakı: Musiqi dünyası, – 2015. – №1, - s.7-11.

12. Sadıqzadə, H.Ə. Azərbaycanda uşaq operalarının yaranması, inkişafı tarixi və məzmunu // – Bakı: Humanitar elmlərin

öyrənilməsinin aktual problemləri, Mütərcim, – 2015.– №4 – s.311-317.

13. Sadıqzadə, H.Ə. Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında operetta janrının inkişafı və onların klassik nümunələrinin məzmunu // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2015. – №4/65, – s.78-80.

14. Sadıqzadə, H.Ə. Əruz vəzninin öyrədilməsi prosesində musiqili səhnə əsərlərindən istifadənin şagirdlərin şəxsiyyətinin formalaşdırılmasına təsiri // – Bak: Musiqi dünyası, –2016. – № 1/66, – s.70-79.

15. Sadıqzadə, H.Ə. Qədim meydan tamaşalarının yaranması və növləri // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2016. – №3/68, – s.72-76.

16. Садыгзаде, Х.А. Особенности становления и развития Азербайджанского балета как педагогическая проблема // Международная научно-практическая конференция, – Херсонский Государственный Институт, Сборник научных статей – Херсон: – 18 – 19 ноября, – 2016, – Выпуск LXXIII, – с.125-129.

17. Садыгзаде, Х.А. Особенности становления оперного жанра в Азербайджане (1908-2007) // – Краснодар: Культурная жизнь юга, – 2016. – №4/63, – с.139-141.

18. Sadıqzadə, H.Ə. Azərbaycan xalq rəqslərinin inkişafı tarixinə nəzər // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi, – 2016. – №3, – s.217-219.

19. Садыгзаде, Х.А. К истории становления детской оперы в Азербайджане с учетом особенностей детского развития // – Самара: Балтийский гуманитарный журнал, – 2016, – Том 5, №14 (17), – с.302-304.

20. Sadıqzadə, H.Ə. Musiqi və tərbiyə // – Bakı: Musiqi dünyası, – 2016. – №2/67, – s.33 -35.

21. Садыгзаде, Х.А. Возникновение древних площадных представлений и их виды // Scientific achievement of the third millennium. Collection of scientific papers on materials VI International Scientific Conference, – Chicago: – September 30, – 2017. – №6, – 55-60.

22. Sadıqzadə, H.Ə. Musiqidə ifadə vasitələrinin imkanları // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Mütərcim, – 2016. – №2, – s.318-323.

23. Sadıqzadə, H.Ə. Azərbaycanda bale sanatının ortaya çıxışı və inkişafı // – Ankara: Sanal Türkoloji Araşdırmaları Dergisi, – 2016. – Cilt 1, – Sayı 1, – s.75-84.

24. Sadıqzadə, H.A. Features of Formation and Development of Azerbaijani Ballet // – İndiya: Space and culture, Scopu, – SEP 22, – 2018. – VOL 6, – №2

25. Sadıqzadə, H.Ə. Musiqi fənninin tədrisi prosesində musiqili səhnə əsərlərindən istifadə imkanları // – Bakı: Elmi Əsərlər. Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu, – 2018. – cild 85, – №8, – s.242-245.

26. Sadıqzadə, H.Ə. Məktəblilərin estetik mədəniyyətinin formalaşmasında Azərbaycan bəstəkarlarının musiqili səhnə əsərlərinin rolu // – Bakı: Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Mütərcim, – 2019 – s.377.

27. Sadıqzadə, H.Ə. Məktəblilərin estetik mədəniyyətinin formalaşmasının əsas mahiyyəti // – Bakı: Pedaqogika, psixologiya elmləri üzrə elmi-nəzəri-metodik jurnal, – 2020. – №2, – 68-77.

28. Садыгзаде, Х.А. Создание и тенденции развития музыкальных сценических произведений для детей на постсоветском пространстве // «Научные дискуссии Европы» V Международная научно-практическая конференция, – Италия, Рим: – 28 – 30 марта, – 2021. – с.358-362.

29. Садыгзаде, Х.А. Возможности использования классических музыкальных произведений в учебных заведениях // «Международный научный обзор проблем и перспектив современной науки и образования». LXXX Международная научно-практическая конференция, – США, Бостон: – 21–22 апреля, – 2021. – с.16-18.

30. Sadıqzadə, H.Ə. Fənlərarası əlaqə prosesində musiqili səhnə əsərlərindən istifadənin məktəblilərin estetik mədəniyyətinə təsiri // “Bəstəkar və zaman” mövzusunda Respublika Elmi konfransı, – Bakı: – 20 – 21 aprel, – 2021. – s.119-123.

31. Sadıqzadə, H.Ə. Klassik musiqili səhnə əsərlərindən tədris prosesində istifadə imkanları // - Bakı: “Sənət akademiyası” Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalı, - 12 fevral, - 2021. -№2(14), – s.129.

32. Sadıqzadə, H.Ə. Məktəblilərin estetik mədəniyyəti pedaqogika elminin tərkib hissələrindən biri kimi. // Birinci Beynəlxalq Rast Musiqi Konfransı, - 3-5 dekabr, - 2021

33. Sadıqzadə, H.Ə. Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında uşaqlar üçün yazılmış səhnə əsərlərinin rolu. // VIII Uluslararası Müzik və Dans Konfransı, 1-3 dekabr, - 2021

Dissertasiyanın müdafiəsi _____ 2022-ci il tarixində saat _____ Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən BED 2.36/1 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı şəhəri, Ş.Bədəlbəyli küç., 98.

Dissertasiya ilə Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat _____ 2022-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 10.06.2022

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 79 111

Tiraj: 100